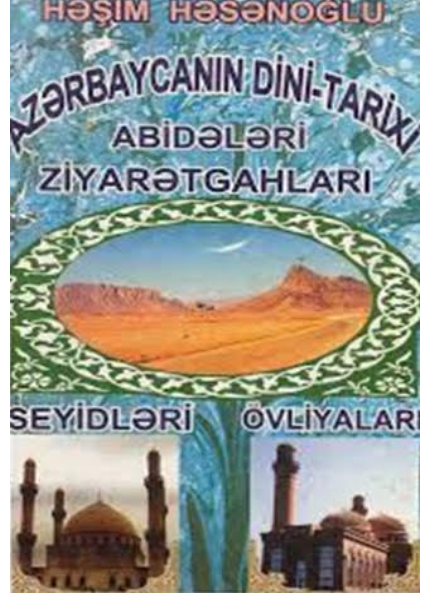

Hasanoğlu Haşim, *Azerbaycan'ın Dini-Tarihi Abideleri, Ziyaretgâhları, Seyitleri, Evliyaları*, Bakü, 2005.*

İLHAME GÜLTEKİN**

Bir zamanlar evliyalar diyarı olarak anılan ve İslam medeniyetinin gelişimi sürecinde önemli rol oynayan Azerbaycan'da XIX-XX. yüzyıllar boyunca önce Çarlık ve ardından da Sovyet rejimleri tarafından Ruslaştırma siyaseti, milli ve dini gelenek ve göreneklerin ortadan kaldırılması politikası izlenmiştir. İnsanların kendi kimliklerini ve inançlarını gizlice korudukları Sovyet döneminde yürütülen ateizm propagandası sonucunda toplu dini ibadet ve ritüeller büyük ölçüde yasaklandı. 1991 yılında bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan Devleti, halkın milli ve manevi değerlerini yeniden tesis etmek için birtakım tedbirler almaya başladı. İslam kültürünün değerli anıtları olan Bibi Heybet Külliyesi, Pir Hüseyin Hanegâhı, Gence İmamzade külliyesi vd. gibi ziyaretgâhlar restore edildi.

Bağımsızlık kazandıktan sonra, insanların dini-ahlaki değerlerinin objektif olarak incelenmesi, kutsal anıtların geçmiş ve şimdiki durumu hakkında araştırmalar da yoğunlaşmaya başladı. Son yıllarda "ihtiyaca" dayanarak çok sayıda kitap yazılmıştır. Bunlara örnek olarak Haşim Hasanoğlu'nun *Karabağ'ın Seyitleri* (Bakü, 2002), Kamal Abdullayev'in *Azerbaycan'da Mukaddes Ziyaretgâhlar* (Bakü, 2007), Meşedihanım Nimet'in *Azerbaycan'da Pirlər* (Bakü, 2010), Afgan-Cevher Şafiyev'in *Azerbaycan'ın Astara Bölgesinde Olan İnanç Yerleri ve Onların Menşei* (Bakü, 2010), Seyfeddin Ganiyev'in *Şirvanname - Evliyalar, Ziyaretgâhlar...* (Bakü, 2011), Nuride Muhtarzade'nin *İnanç Folklorü Kontekstinde Ocaklar ve Pirlər (Masallı Örnekleri Esasında)* (Bakü, 2016) vb. eserleri gösterebiliriz.

Kitaba Dair

Azerbaycan Yazarlar Birliği üyesi, Sahil ve Hazine sosyopolitik gazetelerinin genel yayın yönetmeni ve kurucusu, yazar Haşim Hasanoğlu'nun *Azerbaycan'ın Dini-Tarihi Abideleri, Ziyaretgâhları, Seyitleri, Evliyaları* isimli kitabı 2005 yılında Bakü'de Nasir yayınlarından çıktı. Eser Azerbaycan halkının geçmişinin incelenmesi, ülkenin dini ve tarihi anıtları, türbeleri, seyitlerin hayatının daha derinlemesine araştırılması açısından değerli bilgileri içermektedir.

Bu kitap, ziyaretgâha çevrilmiş olan anıtların meydana gelmesi ve kökeni hakkında okuyuculara tam bir fikir vermekte ve Azerbaycan'ın kadim topraklarında bulunan mukaddes yerler hakkında değerli bilgiler sunmaktadır.

* Geliş Tarihi/Recieved: 09.02.2022, Kabul Tarihi/Accepted: 09.02.2022, DOI: <https://doi.org/10.34189/hbv.103.021>.
** Ph.D., Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi. Nizami Gencevi adına Milli Azerbaycan Edebiyatı Müzesi, Eğitim Bölümü, Bakü, Azerbaycan. ilhamaugultekin@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7595-463X>.

Eserde Prof. Dr. V.Memmedaliyev ve ilahiyatçı yazar O. Salamzade'nin önsözleri yer almıştır. Ardından yazarın kendisinin X-XII. yüzyıl Azerbaycan mimarisi ile ilgili çalışmanın alt yapısını oluşturan giriş sözü yer almaktadır. Söz konusu kitap, yazarın bu alandaki ilk eseri değildir. Şöyle ki H. Hasanoğlu 2002 yılında neşrettirdiği *Karabağ'ın Seyitleri* kitabında da 101 seyit ve onların ocakları hakkında bilgi vermiştir.

Azerbaycan'ın Dini-Tarihi Abideleri, Ziyaretgâhları, Seyitleri, Evliyaları adlı kitabı kendi alanında yayımlanmış ilk kitaplardan biridir. Eserde Azerbaycan'ın 4 bölgesi (Abşeron, Lenkaran, Şirvan-Salyan ve Mil-Muğan), Nahcivan ve şu an Azerbaycan Cumhuriyeti dışında kalmış olan tarihi topraklarımıza bağlı ilçe merkezi ve köylerdeki dini hareketlilik, ibadethanelerin tarihi ve seyitlerin biyografileri ve kerametleri ele alınmıştır.

Bahse konu eser, müellifin saha araştırmalarının ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Yazar maddi sorunlardan dolayı, gezip dolaştığı ilçelerdeki ibadethane ve seyitlerin sadece bir kısmı hakkında bilgi toplayabildiğini ve bizzat kendisinin görüp değerlendirebildiği abidelerden bahsetmeyi tercih ettiğini yazmıştır. Bu anlamda eserde ilk olarak Ortaçağ'da Azerbaycan'ın önemli şehirlerinden olan Erdebil'deki Şeyh Safi Türbesi, Tebriz'deki Gök Mescit ve Derbent 'teki Cuma Mescidi ile ilgili bilgi vardır. Tebriz'in eski zamanlardan bugüne insanların sık yaşadığı yerleşim yerlerinden olması, hatta 17. yüzyılda burada 200 kervansaray, 47 bin bağ, birkaç yüz cami ve medrese bulunduğu yazılmıştır. (Hasanoğlu, 2005, 12) Güney Azerbaycan ve Derbentle ilgili ayrıntılara girilmemiş, genel bilgilerle yetinilmiştir. Bundan sonra Azerbaycan Cumhuriyeti'nde bulunan dini mekânlar, ilçelere göre alfabetik sıra ile ele alınmıştır.

Eserde dini-tarihi mimarlık abidelerinin zengin olduğu başkent Bakü'ye daha fazla yer ayrılmış, buradaki farklı köy ve kasabalardaki eski cami, türbe ve külliyelerden bahsedilmiştir.

İlk olarak Abşeron bölgesindeki cami, türbe ve seyitlerden bahsediliyor: “İçerişehirde, sahil tarafta yapılmış Muhammed mescidi ve minaresi tarihi kesin belli olan ilk abidelerdendir. El arasında ona “Sınık (kırık) kale” de söyleniyormuş. Caminin kitabesinde minarenin Ebubekir'in oğlu Üstat Muhammed tarafından 471-472 | 1078-1079 yıllarında inşa edildiği yazılmıştır” (Hasanoğlu, 2005, 14) Daha sonra Bakü ve etraf köy ve kasabalarında olan camiler (Bibi Heybet, Ejder Bey, Şah Abbas, Taze Pir, Hacı Soltan Ali) ve ziyaretgâhlar (Nardaran Piri, Pir Haftahar, Pir Hasan Türbesi, Seyit Mir Muhsin Ağa Ocağı, Akil Baba Türbesi, Yedi Kapı Ziyaretgâhı, Ali Ayağı Kademgâhı ve Ateşgâh Mabedi) üzerinde durulmuştur.

Eski Bakü'nün farklı dönemlere ait birçok tarihi ve mimari eserlerinin en önemlisi İçeri Şehir'dir. Bu küçük ve “bağımsız” şehir içinde, şehir, geçmişimiz ile bugünümüz arasında manevi bir köprü ve kale duvarları ile çevrili eski ve görkemli bir anıttır.

Aslında Bakü'yü diğer tarihi şehirlerden ayıran şey, ilk dönemlerde dini bir merkez, kutsal bir şehir olarak kurulmuş olmasıdır. Bakü toponiminin anlamı hakkında çeşitli görüşler dile getirilse de bunların arasında önde gelen tarihçi S. Aşurbeyli'nin “Tanrı'nın Şehri”, “Tanrı'nın Yeri” gibi anlamlar vermesi bu konuda daha inandırıcıdır. “Ahmed Kesrevi Tebrizi; Movses Khorenatsi, Ananiya Shirakatsi

ve Gevond'un bilgilerine dayanarak, Bagavan ve Baguan'ı Bakü ile özdeşleştirmiş ve kelimeyi "Tanrı Şehri" veya "Tanrı Yeri" olarak yorumlamıştır. Şehir, ateşe tapanların ana tapınaklarından biri olduğu için bu şekilde adlandırılmıştır" (Aşurbeyli, 2006, 13).

Hasanoğlu'nun fikrinde Camilerin yapılışında dikkat çeken unsurlar onların büyük olması ve mahalle içinde inşa edilmesi idi. Bunlardan 700/701 | 1301 yılında inşa edilen Hıdır Camii, 743/744 | 1343 yılında inşa edilen Mirza Ahmet Camii ve diğerlerinin adları sıralanmaktadır (Hasanoğlu, 2005, 14) Genel olarak kitapta camilerin mimarisi ile ilgili bilgi çok değildir. Sadece mescitlerin hangi yüzyıla ait olduğu, arazilerinde veya içerisinde kimlerin defnolunduğu belirtilmiştir. Dikkat çeken unsur, camilerin büyük kısmının yanında güzel gölgesi olan Nil (azat veya Zerkova hyrcana) ağacının olmasıdır.

Bakü'nün en önemli ve kutsal mekânlarından biri Bibi Heybet Külliyesi'dir. Üzerindeki kitabede burasının 679-681 | 1281-1282. yıllarda II. Ferruhzâd b. II. Ahsitan b. III. Feribürz'ün emri üzerine mimar Mahmut bin Sa'd tarafından yapıldığı yazılmaktadır. Bu türbede VII. İmam Musa el-Kâzım'ın kızı Hazret-i Hakîme Hanım ve imamın iki erkek ve bir kız torunu uyumaktadır. Bazı rivayetlere göre onların Azerbaycan'a İslam'ın propagandası amacı ile geldikleri söylenilmektedir.

Başka bir rivayete göre ise İmam Rıza, Abbasî halifesi Harun er-Reşid'in oğlu Halife Me'mun tarafından Horasan'da zehirlendikten sonra imam evlatlarının peygamberin defnedildiği Medine'ye girmesi yasaklanmıştır. Kardeşinin ölümünden sonra Hakîme Hanım, İmam Musa el-Kâzım'ın 3 torunu ile beraber İran'ın Enzeli şehrine, oradan da Bakü'ye gelmiştir. Düşmanları onun yerini öğrenemesinler diye burada ona ismiyle değil, hala manasını ifade eden "Bibi" diye hitap etmişlerdir. Hakîme hanım hiç evlenmemiş, kardeşinin çocuklarını büyütüştür. Onları Azerbaycanlı Hacı Bedir himaye etmiştir. Hakîme Hanım'a ölümüne bağlı olan Bedir vefat ettiğinde kendisinin bu kadının ayakları altında defnedilmesini istemiştir (Hasanoğlu, 2005, 16-17)

Şunu da söylememiz gerekiyor ki İmam Musa el-Kâzım'ın kızlarından üçünün Azerbaycan'da defnedildiği düşünülmektedir. Hazret-i Hakîme Hanım Bibiheybet'te, Hazret-i Rahime Hanım Nardaran'da, Hazret-i Leyla Hanım ise Bilgeh'te defnedilmiştir. Her üç mekân Bakü civarındadır.

Hazret-i Rahime Hanım'ın defnedildiği Nardaran Piri 13-14. yüzyıllarda inşa edilmiştir. Yapısı itibarıyla altı köşelidir. Duvarlarında küçük pencereler vardır. Buradan bulunmuş kitabede "Bu binanın yenilenmesini Emir Şerafettin Mahmut emretmiştir (1309-1310)" yazısı vardır (Hasanoğlu, 2005, 19)

İmam Musa el-Kâzım'ın diğer kızı Leyla Hanım'ın ise Pir Haftahar Türbesi'nde defnedildiği düşünülmektedir. Pir Haftahar, "bir haftanın gelini" anlamını taşıyor. Rivayete göre Leyla Hanım aile hayatı kurduktan bir hafta sonra vefat ettiği için ziyaretgâha bu ad verilmiştir (Hasanoğlu, 2005, 31)

Hakkında bilgi verilen meşhur ziyaretgâhlardan biri de Hazret-i Ali'nin (a.s.) birkaç defa uğradığına inanılan *Ali Ayağı* kademgâhıdır. Lakin tarihçilerin elinde bununla ilgili esaslı bir bilgi olmadığı da yazar tarafından vurgulanıyor (Hasanoğlu, 2005, 30) Ali Ayağı, hâlâ uzak yola çıkanların, evladı olmayanların, dili tutulanların, ruh hastalarının dua etmek ve şifa bulmak için geldikleri en çok ziyaret edilen mekânlardandır.

Bakü ile ilgili değerlendirmelerin hemen ardından sırasıyla Astara, Bilesüvar, Celilabad, Ali-Bayramlı (şimdiki Şirvan), İmişli, Lenkeran, Lerik, Masallı, Nahçıvan, Neftçala, Salyan, Sabirabad, Saatlı, Yardımlı gibi diğer ilçeler hakkında malumat verilmiştir. Kitap Batı Azerbaycan'da (şimdiki Ermenistan arazisinde) bulunan camilerle ilgili bölümle sonlandırılmıştır.

Eserde Astara camilerinden Şehir Mescidi, Muhammed Hanefiye, Selakeran Mescidi ve köy mescitleri ile ilgili kısa bilgiler vardır. İlçedeki ziyaretgâhlardan ise Seyit Ahmet ziyaretgâhı (Maşhan Ocağı), Seyit Cemalettin Makberi, Seyit Kerim ve Seyit Mir Asker Ağa Türbesi, Zolazo ve Gezendaş (Yürüyen Taş) ziyaretgâhları ile ilgili açıklamalar verilmiştir. Yörenin seyitlerine gelince, eserde bu zümreden olan Hacı Seyit Mir Haşım Ağa, Seyit Ali Seyit Mir Hamza oğlu, Kerbelayı Meşhedi Seyit Mir Haşım Seyit Mir Dadaş oğlu, Meşhedi Seyit Mir İslam Seyit Mir Paşa oğlu gibi şahsiyetlerden bahsedilmiştir.

Diğer ilçelerle ilgi verilen bilgiler şöyledir:

<i>Bilesüvar</i>	Mescitler	Şehir camisi
	Seyitler	Hacı Seyit Mir Sultan Ağa, Mir İslam Ağa, Seyit Mir Tahir, Seyit Mirxas, Mir Tohid Ağa, Seyit Mir Tapdik, Seyit Mir Baba, Seyit Aziz Ağa
<i>Celilabad</i>	Mescitler	Şehir mescidi, Alar mescidi, Göktepe mescidi, Suluçeşme mescidi, Astanabad köy mescidi
	Seyitler	Seyit Mir Muhammed Ağa, Şeyh Hacı Muhammed, Mir Şükür Ağa, Kerbelayı Mir Tehmez Ağa, Mir Yusuf Ağa, Seyit Recep Ali, Seyit Mir Tehmez Seyit Miri oğlu
<i>Ali-Bayramlı</i>	Mescitler	Cuma mescidi
	Seyitler	Şeyh Hacı Alizade, Seyit Mir Abbas Ağa
<i>İmişli</i>	Mescitler	Şehir mescidi, Hacı Tofik mescidi
	Ziyaretgâhlar	Seyit Mir Salah Ağa Ocağı
	Seyitler	Mir Gıyas Ağa, Mir Koca Ağa, Nasihat Ağa, Seyit Mirfide, Seyit Hilal, Seyit Mir Ali Ağa
<i>Lenkeran</i>	Mescitler	Büyük Bazar mescidi, Küçük Bazar mescidi, Hacı Mais mescidi
	Ziyaretgâhlar	Seyit Halife ziyaretgâhı, Şeyh Zahid türbesi, Baba Semend türbesi, Baba Rahman ocağı
	Seyitler	Seyit Mir Süleyman, Seyit Mir Salam, Seyit Miri Ağa, Mir Gulam Hüseyin Ağa, Seyit Mirağa, Mir Salih Ağa, Seyit Mir Nizam, Seyit Mir Aziz, Seyit Mir Tahir, Mir Haşım Talışlı, Meşhedi Baloğan
<i>Lerik</i>	Ziyaretgâhlar	Babagil türbesi, Hoca Seyit türbesi, Piri Yusif türbesi, Arta Ocağı, Mikoman türbesi, Çilkona türbesi
	Seyitler	Seyit Mir Hadi

<i>Masallı</i>	Mescitler	Şehir Cuma mescidi, Hacı Ramazan mescidi, Sıdaş mescidi (Mürselli mescidi)
	Ziyaretgâhlar	Nebieddin Ocağı, İmamzade, Pegadim Ocağı, Şah Safi ziyaretgâhı, Seyit Mir Tağı Ağa Ocağı
	Seyitler	Seyit Mir Sadık, Mir Alican Ağa, Mir Halil Ağa, Mir Zakir Ağa, Mir Mücteba Ağa, Mir Fazil Ağa, Mir Ekber Ağa, Mir Mukarriba Ağa, Seyit Mir Baba, Seyit Mir Haydar, Ahunt Mir Damed ağa, Seyit Mir Hasan, Seyit Miri, Ahunt Mir Gıyas Hüseyinli
<i>Nahçıvan</i>	Mescitler	Dilber mescidi
	Ziyaretgâhlar	Şeyh Horasan türbesi, Ordubad medresesi, Hanağa piri, İmamzade kompleksi, Ashab-ı Kef
<i>Neftçala</i>	Mescitler	Hıllı mescit, Alibala mescidi, Kırmızı köy mescidi
	Ziyaretgâhlar	Piretavan piri, Seyit Nine ocağı
	Seyitler	Seyit Mir Aziz, Seyit Ali, Seyit Büyükağa, Seyit Kurban, Seyit Mir Cemal, Seyit İsmail, Seyit Mir Paşa
<i>Salyan</i>	Mescitler	Büyük mescit, Şilli mescidi, Cuma mescidi, Mukaddes mescit
	Ziyaretgâhlar	Sarı Seydan Ocağı
	Seyitler	Ahunt Mir Bağır Ağa, Seyit Mir Haşım Ağa (fakirler ağası), Mir Haydar Ağa, Mir Eşref Ağa, Seyit Mir Tarlan, Seyit Mir Tağı, Seyit Mir Nadir
<i>Sabirabad</i>	Mescitler	Cuma mescidi, Şamahlı mescidi
	Ziyaretgâhlar	Baba Samit türbesi,
	Seyitler	Seyit Resul ağa, Seyit Miriş, Seyit Mir Haydar, Şeyh Büyükağa Şirvani, Seyit Mir Kâzım
<i>Saath</i>	Mescitler	Cuma mescidi, Hazret-i Ali mescidi
	Ziyaretgâhlar	Kerbelayi Seyit Mir Tağı Ağa ocağı, Seyit Mir Aziz Ağa ocağı, Nun Baba piri
	Seyitler	Seyit Mirbala, Seyit Rıza
<i>Yardımlı</i>	Ziyaretgâhlar	Abu-zerre (Abi-derde) türbesi, Seyit Hurrām piri, Çile hana türbesi, Pir Mekke piri, Şeyh Soltan Seyit Muhammed türbesi
	Seyitler	Seyit Mir Ahmet Seyit Muhammed oğlu, Seyit Mir Möhsün, Seyit Ağamir, Seyit Mir Bahas, Seyit Mir Ahmet Ağa

Kitapta daha sonra şimdiki Ermenistan arazisinde kalmış olan tarihi Azerbaycan topraklarındaki ziyaretgâhlardan Demrov piri, Allah evi (Emağu abidesi), Ergez piri, Kara Seyit ocağı ve eskiden orada yaşamış bulunan seyitlerden Mir İsmail Seyit Mir Gafar oğlu ve Seyit Mir Kasım üzerinde durulmuştur.

Eseri incelediğimizde bazı ilçelerdeki camilerin inşa tarihinin çok yeni olduğunu görmekteyiz. Mesela, Celilabad'daki bir dizi camilerin inşası son dönemlere aittir. Alar, Göktepe, Suluçeşme ve Astanabad camileri 1990'lı yıllarda yapılmışlardır. Camilerin neredeyse hepsinin inşası ise hayırseverler tarafından finanse edilmiştir (Hasanoğlu, 2005, 108-157) İmişli'de ise son zamanlara kadar büyük bir cami olmamasına dikkat çekiliyor. İlçe merkezinde cami inşasına 1991 senesinde başlanmıştır. O zamana kadar ise hayırsever Hacı Tofik İsayev'in kendi evinin bahçesinde yaptırdığı mescit, merkezdeki insanların tek ibadet yeri olmuştur. Yeni yapılan Veliyyasr Camii Azerbaycan'da 20. yüzyılın en büyük cami binasıdır. Her birisinin uzunluğu 28 metre olan çift minaresi, 16 metre yüksekliğinde olan kümbeti camiye özel bir görünüm vermektedir. Aynı anda iki bin kişinin namaz kılması için müsaittir (Hasanoğlu, 2005, 170)

Sabirabad camilerinin tarihi de 20. yüzyıllara aittir. Lakin ilçede kadim türbeler vardır. Bunlardan biri XVI. yüzyılda Şihlar köyünde yapılmış olan Baba Samit türbesidir. Burada Sultan Hacı Bektaş'ın ardıllarından olan Baba Samit defnedilmiştir (Hasanoğlu, 2005, 420)

Eserde hakkında bilgi verilen tek kadın seyit, Mir Haydar kızı Seyit Nine'dir (Hasanoğlu, 2005, 364). Neftçala ilçesinin Hodkarabucak köyünde bulunan Seyit Nine Ocağı Azerbaycan'da tek kadın ocağıdır.

Kitapta halk arasında dolaşan bazı deyimlerin de açıklaması yer almaktadır. Örnek:

“Rivayete göre XIV. yüzyılda Erdebil şeyhi Seyit Ahmet Maşhan'da geceleme zorunda kalıyor. Sabah köy insanlarının ev sahibi ile toprak ve su için kavga ettiğini duyar. Müdahale etmek ister, ama başarmaz. Cübbesinin cebinden bir yılan çıkarır. Flüt çalar ve yılan oynamaya başlar. İnsanlar çok korkarlar. Şeyh söyler: Ben seyidim, şeyhim, tüm canlılar beni dinler, siz de dinleyin; dinleyin ki Tanrı sizi affetsin. Halk arasında “Yılanı Seyit Ahmet eli ile tutarlar” deyimini o zamanlar meydana gelmiştir. Büyük bir ihtimalle onun vefatından sonra bir gecelik kaldığı bu ev ziyaretgâha dönüşmüş ve özellikle yılandan korkanlar ve yılan vuranların şifa ocağı olmuştur”. (Hasanoğlu, 2005, 46)

Azerbaycan'ın Dini-Tarihi Abideleri, Ziyaretgâhları, Seyitleri, Evliyaları kitabında yazar, kaynak kişilerden derlediği bilgiler dışında 45 matbu eser ve yayından da faydalanmıştır. Burada Azerbaycan'ın farklı ilçelerinde olan 33 cami ile ilgili bilgi verilmiş, 30'a yakın caminin ise sadece adının aktarılması ile yetinilmiştir. 523 sayfalık bir hacme sahip olan kitapta işlenmiş konularla ilgili 282 resim ve fotoğraf vardır.

Eserde 84 seyit ve evliyanın hayatı ile ilgili malumata rastlıyoruz. Lakin onların aile fertleri hakkında bilgileri de bu sayıya kattığımızda ismi geçen kişi sayısı 200'den fazla olacaktır. Kitapta hakkında bahsedilen ziyaretgâh, pir, türbe, İmamzade külliyesi vs. gibi yapıtların toplam sayısı ise 50'dir.

Şunu da söylememiz gerekir ki eseri değerli kılan sadece bahsi geçen tüm seyitlerin resimlerinin verilmesi ve onlarla ilgili yüzlerle sözlü kaynaktan toplanan önemli bilgiler değil, aynı zamanda az tanınan veya hiç tanınmayan şair ruhlu insanların dini konularda yazdıkları şiirlerinden verilen örneklerdir.

Yazar, Azerbaycan ve Doğu edebiyatının Nizâmî Gencevî, İmadeddin Nesimî, Sadi Şirazi, Yunus Emre, Ömer Hayyâm, Şah İsmail Hataî, Abbaskulu Ağa Bakıhanov, Hüseyin Cavit, Bahtiyar Vahabzade, Gabil, Sabir Rüstemhanlı (toplam 35 beyt) gibi önemli isimlerinin yanı sıra Mir Mehdi Ağalarov, Mir Nadir Ağa, Eldar İsmail, Mir Haşim Talışlı, Seyit Miriş Ağa, Hacı Zeki İslam, Hacı Nofel, F. Fahreddin, Soltan Alizade, Züleyha Mikailova, Destegül Zamanlı ve diğer daha az tanınan şairlerin şiirlerinden (toplam 228 beyit) belli parçaları da kitabına dâhil etmiştir. Bunlardan bazılarının yazarları belirtilmemiştir.¹

Şiirlerin bir kısmı İmam Ali, İmam Hüseyin, bir kısmı seyitler ve onların evlatları (Seyit Mir Has Ağa, Seyit Mir Salih ağa, Seyit Mir Sadık ağa ve diğerleri), bir kısmı mukaddes sayılan yerler (İmamzade, Ashab-ı Kehf vd.), bir kısmı ise genel konularla ilgilidir. Yazarın bu ayrıntıları dikkate alarak yayımladığı kitap farklı alanda araştırma yapanlar için faydalı olacaktır. Verilen şiirlerden 2 örnek sunalım.

¹ Örneğin: s.81, s.215, s.290, s.430 vs.

*Nice insaf idi na'sın kala yer üste senin,
Yoktu bir kimse mezara koya başsız bedenin.
Zeynep'i yandıracak haşre kimi dâd ü gamin,
Gün gabağında kefensiz koyub üryan, gedirem* (Hasanoğlu, 2005, 220)

*Kâfirler için Zülfikar'ı lerzedir çünkü
İslam'ın asıl hançer-i üryanı, Alidir,
Bir şah Muhammed'di, Nebiler ona yıldız
Bu manzaranın burç-i Keyvan'i, Alidir* (Hasanoğlu, 2005, 30)

Sonuç olarak geldiğimiz kanaatleri sıralayacak olursak şunu söyleyebiliriz ki kitaptaki seyitlerin kökeni ile ilgili bilgileri izlediğimizde Azerbaycan'ın araştırılan bölgelerinde yaşayan seyit ve evliyaların büyük bir kısmının soyunun İmam Hz. Ali (a.s.), İmam Hz. Zeynel Abidin (a.s.) ve İmam Hz. Musa el-Kâzım'a (a.s.) bağlandığını görmekteyiz.

Kitapta sunulan bilgilerin birçoğunun kaynağı gösterilmemiş, kaynak kişilerden derlenen bilgilerin künyeleri ise eksik verilmiştir. Kişilerin sadece ad ve soyadları bazen ise meslekleri belirtilmiştir (sadece iki sözlü kaynak hakkında tam bilgi verilmektedir. Örnek: “76 yaşlı Sabirabad reyon sakini, hâlihazırda Bakü şehri, Ahmedli kasabasında yaşayan Mirzağa Hankişi oğlu”).

Eserde sözlü kaynak sayısı 130 civarındadır. Bunlardan bir kısmı hakkında bahsedilen kişilerin akrabaları bir kısmı ise türbe ve ocaklarına gelerek şifa bulan insanlardır. Sözünü ettiğimiz eser, seyitler ve türbelerle ilgili belleklerde kalan bilgilerin toplanılması anlamında oldukça değerli bir çalışmadır ve kaynak kişilerle ilgili bilgilerin tam olması ve derlenme zamanının gösterilmesi yazarın emeğini daha net ortaya çıkarabilirdi.

Bunun dışında kitapta çok sayıda imamzade, türbe, ocak ve cami resimleri olsa da hiçbirisinde resmin hangi seneye ait olduğu yazılmamıştır.

Yayın İslam'ın ilk zamanlarında Azerbaycan'a sığınan imam evlatlarının, seyitlerin ve evliyaların aile üyeleri, hayatlarını ve faaliyetlerini de ele alması bakımından oldukça değerlidir. Burada, sadece asırlar öncesinde yaşamış seyitleri ve din adamlarını değil, hayatta olanlar ve onların evlatları hakkında da bilgiler vardır; onların şeceresi, örnek yaşam tarzları, yaşadıkları şehir, köy ve kasabalardaki mevkileri, insanların onlar ve onların kerametleri ile ilgili hatıra ve düşünceleri yer almaktadır. Ve bu olaylar ve kişilerle ilgili en az yazılı kaynaklar kadar önemli olan sözlü kaynakların müşahade ve tespitleri gelecekte bu konu üzerine yapılacak olan birçok çalışmaya büyük katkı sağlayacaktır.²

Kaynaklar/References

Aşurbeyli, Sara. Bakü Şehrinin Tarihi. Orta Esirler Devri. Bakü: Avrasiya Press, 2006.

Giyasi, Cafer. Nizami Devrinin Mimarlık Abideleri. Bakü: Işık, 1991.

Hasanoğlu, Haşim. Azerbaycan'ın Dini-Tarihi Abideleri, Ziyaretgâhları, Seyitleri, Evliyaları. Bakü: Nasir, 2005.

² Kitabın dijital versiyonuna aşağıdaki linkten ulaşmak mümkündür: <http://anl.az/el/h/232899.pdf>